

Hostia a hostka: Katarína Bajkayová,
Anton Čierny, Jakub Juhás, Erik Vilím
Trvanie: 11. 11. 2023 – 28. 4. 2024
Miestnosť: Veľká sála

Keď v dávnej minulosti Aristoteles predložil svoju definíciu času, bola to, prirodzene, definícia zviazaná s nami – ľudskými bytosťami. Hlavným motívom bola premenlivosť – jeho čas sa odohrával v našej zmyslovej skúsenosti a jeho hlavnou aktérkou bola zmena (svetlo a tma). Tento koncept času rozdelený na minulosť, prítomnosť a budúcnosť formoval európsku spoločnosť, aby sa nakoniec do jeho opozície postavila moderná fyzika. Bol však tento čas aj pred Aristotelom? Čo s tým zvláštnym časom predtým, než ho naše myslenie popísalo, zmeralo a určilo mu základné kategórie? Kto sú jeho „pred-aristotelovskí aktéri“, svedkovia a pisatelia dejín hlbšej histórie Zeme?

Čas ukotvený predtým, než sme mu vtlačili naše filozofické kontúry či matematické vzorce, sa nám ukazuje, paradoxne, najzreteľnejšie v tme, na mieste, od ktorého máme tendenciu sa odkláňať, vnímať ho negatívne – v podzemí. Pred miliónmi rokov to bolo práve podzemie, ktoré formovalo vznik podmienok pre všetky súčasné bytosti. Zemské tektonické vrstvy hlboko pod povrchom v sebe nesú záznamy období, kedy slová ako minulosť, prítomnosť a budúcnosť nepokrývali skutočnosť. Tento čas, o ktorom vieme stále len veľmi málo, je hlbokým časom, pomalým, pre ľudské zmysly takmer nepozorovateľným.

Z perspektívy hlbokého času sa ľudská prítomnosť ukazuje ako krátky záblesk – veľké dejiny dobývania a podriaďovania si prírody sú len náhlým škrtnutím zápalky. Nahliadnuť na túto „malosť“ ľudstva je akt spojený s pokorou. Geologické vrstvy pod povrchom sú záznamom aj súčasnosti v podloží Zeme, ktorý má stále nevyčerpané možnosti vedeckého čítania. Jednými z týchto „záznamov“ sú napríklad bane.

Banícka kultúra rozvíjajúca sa najmä v 18. a 19. storočí predstavovala kľúčového hráča západnej modernity – veľkého príbehu pokroku, ktorý akcelerovala priemyselná revolúcia. Prírodné minerály, ťažké kovy a fosílie uložené v tele Gaie sú s ním úzko previazané. Bane, ako umelo vytvorené diery do sveta pod povrchom, boli vždy spájané s niečím cudzím, podobne ako jaskyne, asociovali špinu, smrteľnosť, ale aj ťažkú prácu. Je napokon veľmi mylné vidieť v nich len „neživú“ prírodu – bane, ktoré stratili pre človeka účel, žijú vlastným životom. Z pohľadu hlbokého času sa totiž minerály a kamene ohýbajú, vrstvia a tečú ako láva. V opustených baniach preberajú pomaly kontrolu, vytvárajú vlastné systémy bez prítomnosti človeka a píšú svoje malé histórie Zeme.

Kto sú to teda títo aktéri hlbokých dejín Zeme? Na výstave Okraj víru Jaroslava Kyšu a jeho hostí a hostky sa ako nemí rozprávači hlásia o slovo napríklad čižmy Pavla Hericha, speleológa a environmentalistu, v ktorých objavil mnohé dovedy neznáme priestory jaskyne Štefanová; vápencové sedimenty na zábradlí, ktoré umožňovalo bezpečný vstup ľudským telám do nehostinných miest v podzemných jaskyniach; kvapka ropy rozpínajúca sa priezračnej vode; prichádzajúce a odchádzajúce svetlo v jaskyni Okno v Demänovskej doline; popol hnedého uhlia na odkalisku Chalmová pochádzajúci z elektrárne Nováky či objekty uhlia. Poeticky a súčasne sterilne sa stávajú vizuálnymi nástrojmi ako nanovo premyslieť náš vzťah k mimo-ľudským sféram, k planetárnej histórii mimo tradičnú antropocentrickú perspektívu.

Erik Vilím

Esej vznikla pôvodne pre sólovú výstavu Jaroslava Kyšu v galérii Zahorian & Van Espen. Na tomto mieste je publikovaná v upravenej podobe.

**Hostia a hostka: Katarína Bajkayová,
Anton Čierny, Jakub Juhás, Erik Vilím**
Trvanie: 11. 11. 2023 – 28. 4. 2024
Miestnosť: Veľká sála

Každé ráno, v okamihu po zobudení, hneď po kontrole sociálnych sietí, nadvihnem tri prikrývky, klaknem si na kolená, otvorím vnútorné okno, načiahnem sa a presným pohybom točím a točím, až kým neuvidím dvor vyložený andezitom, potom mesto, dolinu, ktorá sa skrúca doprava, les a nakoniec okraj kaldery. Točiť prestanem v momente, keď sú rolety v horizontálnej polohe. V izbe je o trochu viac svetla. Zavriem okno, prikryjem sa a ešte chvíľu oddaľujem nový deň teplom včerajšieho.

V meste sa kúri od skorého rána. Štiplavý dym sa miesi s pivničným puchom. Cítim uhoľný zápach, možno vôňu horniny stúpajúcu zo štôlní, šácht, z banských komínov a neviditeľných puklín. Rozklad zabudnutých banských zariadení, ktoré v tichosti hrdzavejú hlboko pod ulicami mesta. Premýšľam o zdanlivej tichosti týchto priestorov, o symfónii kvapkania, ktorú tak dobre poznám z rôznych prieskumov lokálneho podzemia. O jej nuansách závislých od výšky a frekvencie padajúcej vody. O kompozíciách, ktoré sa menia podľa toho, či voda kvapká na dno železného huntíka, hladinu nevysychajúcej kaluže, do malých jamiek vyhlbených váhou kvapiek alebo mazľavého blata zmiešaného s jemným pieskom zvetranej rudy. Chodím po kaldere. Čuchám, počúvam a predstavujem si.

Nad zemou znie zatiaľ celkom odlišná skladba. Jej pôvod je však rovnako geologický. Tiež nás vracia do vulkanických čias. Jej zvuk určuje materiál, bazaltové kvádre, ktoré pár miliónov rokov po stuhnutí niekto vyťažil, osekal do podoby dlažbových kociek, mačacích hláv, v deväťnástom storočí preniesol do kaldery a pokryl nimi rozbahnené strmé ulice. Skladba sa začína skoro ráno s dodávkami plnými robotníkov a končí v noci, s odchodom posledných návštevníkov miestnych barov. Jej rytmus najviac ovplyvňuje víkendový turizmus, aktivita podnikateľských kolonizátorov, prenajímateľov a prevádzkovateľov pokútnych púťových atrakcií. Jej intenzita závisí od rýchlosti a veľkosti kolies. Počas letných prázdnin zaplní centrum. Bzučanie počut' aj na okolitých svahoch. Aj ja, keď som osamelý, spúšťam sa po nociach na aute dole centrom. Pozorne počúvam, ako sa drkotanie kolies odráža od múrov renesančných domov.

Počas obeda sa k známym pachom pridáva reštauračná pleseň. Pod pupkom mesta, v črevnom bludisku prebieha tiché sietovanie. Myslím na miesta narušenia geologického a ľudského času. Na Kvapel' rožňavských jaskyniarov, ktorý ročne priberie dvesto kilogramov hmoty, kým jeho susedia a susedy z okolitých jaskýň čakajú na jeden gram desiatky až stovky rokov. V neďalekej budúcnosti vyplní celú jaskynnú miestnosť. Stratí svoju monumentálnu, ľudmi obdivovanú podobu. Zostane po ňom len historický zápis v Guinnessovej knihe rekordov. Spomínam na všetky dedičné štôlne. Pri ich razení sa počítalo s časovým horizontom, ktorý prevyšoval jeden ľudský život. Baníci za svoj život vyrazili niekoľko metrov a následne v ich robote pokračovali ďalšie generácie. Myslím na všetky tie začaté a nedokončené kresanice, tmavé chodby, ktoré sa končia po pár krokoch. Preskúmať ich

mi zabralo len chvíľku. Vyraziť ich trvalo desiatky rokov, pokojne jeden, dva, tri ľudské životy. Často po nich ostala len slepá chodba. Bezvýznamný appendix visiaci v temnotách.

Spomínam na pôdne depresie, vyťažené uhlie a zatopené dediny, z ktorých sa razom stali najvzácnejšie biotopy. Ľudí vystriedali bahniaky a brodivce. Na podzemné banské diela, ktoré zanikli zemetrasením. Dutiny sa zúžili, zaplnili a premiešali. Dnes by sa do nich nezmestilo žiadne vetché ľudské telo. Medzitým sa objavili nové, ktoré už nikto nikdy neobjaví. Bane, ktoré sa tektonickými pohybmi, prúdením vody a preskupením minerálov premieňajú na jaskyne. Hluk fárania stíchol, klopanie z klopačky je už len otravnou elektronickou atrakciou, no podzemie dýcha ďalej, tečie a pulzuje mimo ľudských pohľadov.

Večer sedím na okraji kaldery. Pozorujem vonkajší svet. Svetielkujúce roviny ťahajúce sa k veľkometám. Predstavujem si zvuky, ktoré tam znejú. Pokladám ich na časovú škálu štyri a pol miliardy rokov trvajúcej pozemskej kompozície. Hneď za nekonečné ticho, šepot vetra po pustých pláňach, šumenie vín a bahenné bublanie. Za rev dinosaurov a ich potomkov. Za ďalšie a ďalšie zvuky, až kým konečne nadíde čas ľudského lomozu, to ledva počutelné pípnutie morzeovky.

Teraz sedím chrbtom k vonkajšiemu svetu. Opakovane počúvam to pípnutie, zatiaľ čo sledujem zakalenú krúťňavu v samom strede kaldery. Dôverne známe prostredie sa zrazu mení na mýtický Malström, silný morský vír, vstup do nepoznaného podzemného sveta, o ktorom písali Verne, Poe či Liou Cch'-sin. Domov sa vraciam za mesačného jasu. Čoraz nižšie a nižšie, pridriavajú sa stále drsnejšieho zábradlia, kľučkujú medzi pingami, až kým sa konečne zjavím na samom dne. Vír mizne. Namiesto neho sa zjavuje okresné mesto. Nasýtené ticho. Ojedinelé jesenné drkotanie kolies na čadičových koc-kách, ktoré burcuje vystrašené psy. Štekot malomesta. Zablatené čížmy nechávam pred dverami.

V noci, hneď po poslednej kontrole sociálnych sietí, nadvihnem tri prikrývky, klaknem si na kolená, otvorím vnútorné okno, načiahnem sa a presným pohybom točím a točím, až kým zmizne mesiac presvitajúci nad kalderou, striebřitý les, tmavá dolina, ktorá sa skrúca doprava, svetielkujúce mesto a nakoniec dvor vyložený andezitom. Točiť prestanem v momente, keď sú rolety vo vertikálnej polohe. V izbe je teraz o trochu menej svetla. Zavriem okno, prikryjem sa a márne čakám, kým ma zaleje teplo, ktorým by som ešte na chvíľu zdržal dnešný deň.

Jakub Juhás

Text vznikol ako reakcia na esej Erika Vilím, a tiež na vybrané diela na sólovej výstave Okraj víru Jaroslava Kyša.